

Wij en zij

Krantenberichten over Hongaarse vluchtelingen

Taal is niet neutraal, ofschoon in het verleden en heden tal van journalisten meenden en menen dat zij simpelweg beschrijven wat er gebeurt, als waren zij neutrale toeschouwers. Hoe we over een onderwerp praten of schrijven – bijvoorbeeld over een actueel onderwerp als (vluchtelingen) migratie – beïnvloedt en reflecteert ons denken. Onderzoek naar het veranderende taalgebruik in (historische) kranten is een aantrekkelijke manier om studenten of scholieren te laten nadenken over hedendaagse onderwerpen.

Marlou Schrover is hoogleraar Migratiegeschiedenis en leerstoelhouder Economische en Sociale geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

I Dit onderwerp wordt in bredere vorm uitgewerkt in: Marlou Schrover and Tycho Walaardt, 'The influence of the media on politics and practices: Hungarian refugee resettlement in the Netherlands in 1956', *Journal of Migration History* 3 (2017), 22-53.

Waarom kiezen politici en journalisten bepaalde termen? In dit artikel wordt, bij wijze van voorbeeld, gekeken naar de vluchtelingenmigratie van 1956.¹ In dat jaar vluchtten zo'n 200.000 mensen vanuit Hongarije naar Oostenrijk, waar ze werden opgevangen in kampen, vanwaar ze werden verdeeld over West-Europa, de Verenigde Staten, Canada en Australië. De vlucht van de Hongaren was een belangrijk onderwerp in de pers. Nu er steeds meer gedigitaliseerde kranten beschikbaar komen, is historisch krantenonderzoek populair geworden. Dit artikel gaat niet alleen over de termen die werden gebruikt, maar ook over hoe je krantenonderzoek doet. Hoe werd de vlucht en opvang van de Hongaren in 1956 'geframed' door Nederlandse kranten?

Spraakverwarring

In de loop der tijd zijn de termen die we gebruiken voor migranten veranderd. In de Republiek ging het vooral over 'vreemdelingen'. In de negentiende eeuw – toen staatsgrenzen belangrijker werden – werd de term 'buitenlander' gangbaar. Vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw werd er een poging gedaan om het erfelijk vreemd-zijn te benoemen, en werd er gesproken over de kinderen en kleinkinderen van migranten als de 'tweede en derde generatie' migranten. Dat is opmerkelijk, omdat zij immers niet zelf gemigreerd waren. In 1971 introduceerde de sociologe Hilda Verwey-Jonker in een rapport voor het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de term 'allochtoon', een samentrekking van het Griekse woord *allos* (anders, vreemd) en *chthonos* (land).

De term ‘allochtoon’ roept weerstand op, omdat het gebruik ervan een sterk wij-zij-effect heeft: mensen die in Nederland zijn geboren en een Nederlands paspoort hebben, worden met die term als vreemdelingen aangeduid. In het Vluchtelingenverdrag van 1951 werd voor het eerst op internationaal niveau de term ‘vluchteling’ gedefinieerd. Een vluchteling was ‘een persoon die zich buiten zijn herkomstland bevindt en die de bescherming van dat land niet meer kan of wil inroepen omdat hij een gegronde vrees voor vervolging koestert omwille van zijn ras, zijn religie, zijn nationaliteit, zijn politieke overtuiging of het behoren tot een bepaalde sociale groep’. Naast vluchtelingen vormen arbeidsmigranten, (post)koloniale migranten en de migranten die komen in het kader van gezinshereniging of -vorming officiële beleidscategorieën. In het dagelijks taalgebruik en in de pers worden categorische aanduidingen door elkaar heen gebruikt. Aan het woord ‘vluchteling’ worden termen als ‘onechte’ of ‘economische’ toegevoegd om aan te geven dat er wordt betwijfeld of dit wel waarachtige vluchtelingen zijn en geen verkapte arbeidsmigranten. ‘Echte vluchtelingen’, zo benadrukken pers en politici, verdienen onze steun en empathie, maar anderen niet.

In de jaren ‘70 begonnen kranten in toenemende mate te schrijven over migranten als gelukszoekers. Op 5 maart 1971 schreef *De Telegraaf* bijvoorbeeld onder de kop ‘Turken rukken ons land binnen’ over Turkse gastarbeiders die met honderden per week over de Duitse grens Nederland binnenkwamen. Douaniers, die de grenzen moesten bewaken, konden niets doen tegen deze illegale grensoverschrijdingen. Als het de Nederlandse grenswachters lukte om een van de Turken te ‘grijpen’ en over te dragen aan de Duitse autoriteiten, dan stond die ‘gelukszoeker’ enkele uren later opnieuw aan de Nederlandse kant van de grens. De toon van het artikel was negatief en dreigend. In de jaren ‘80 werden de woorden ‘vluchteling’ en ‘gelukszoeker’ steeds meer in dezelfde context gebruikt, en in toenemende mate werden de termen als synoniemen gezien. Er werd bovendien een nieuw woord geïntroduceerd dat niet toevallig leek op gelukszoekers: asielzoekers. Het woord ‘asiel’ werd al sinds de middeleeuwen gebruikt, maar het woord ‘asielzoeker’ was nieuw. De introductie had te maken met een verandering in de vluchtelingenmigratie en met een verandering in procedures. Een deel van de mensen, die voor de jaren ‘80 naar Nederland kwamen, zoals de Vietnamese vluchtelingen in de jaren ‘70 of de Hongaren in de jaren ‘50, had reeds een vluchtelingenstatus bij aankomst. Zij hoefden dus geen asiel aan te vragen. Vanaf midden jaren ‘80 kwamen er steeds meer mensen naar Nederland die nog een asielverzoek moesten indienen. Na het einde van het gastarbeider-

migratie-regime nam het aantal asielverzoeken toe. De beroepsmogelijkheden voor bezwaar tegen een besluit werden uitgebreid. Daardoor nam de tijd toe tussen het indienen van een asielaanvraag en het toekennen of afwijzen van een vluchtelingenstatus. Gecombineerd met een grootschaligere en geconcentreerde opvang werd een groep zichtbaar die zich tussen aanvraag en besluit bevond. Het definitiewoord ‘vluchteling’ werd in rap tempo verdrongen door het twijfelwoord ‘asielzoeker’. Vanaf de jaren ‘80 werden ook mensen die al een vluchtelingenstatus hadden soms asielzoeker genoemd. Bovendien werden mensen die een negatief besluit hadden ontvangen op hun asielverzoek, en dus asielzoeker af waren, nog steeds asielzoekers genoemd; als ze niet vertrokken na hun afwijzing werden ze aangeduid als ‘illegale asielzoekers’. Dat laatste is feitelijk incorrect, omdat hun verblijf legaal was zolang ze nog in een procedure zaten en ze niet langer asielzoeker waren nadat het laatste besluit was gevallen. De eindeloze discussie over termen en de introductie van nieuwe woorden zijn kenmerkend voor het debat over migratie.

Frame-analyse

Om de enorme brij aan publicaties op een systematische manier te kunnen analyseren is frame-analyse bedacht. Frame-analyse is een methode waarbij wordt gekeken of teksten geclusterd kunnen worden rondom een thema of frame. Frame-analyse heeft als voordeel dat de benadering systematischer en analytischer wordt. Gangbaar is het kosten-en-baten-frame, waarbij het vooral gaat over de vraag of immigratie iets oplevert of niet. Andere gangbare frames zijn die waarin de nadruk wordt gelegd op een dreiging, of op humanitaire argumenten inclusief verwijzingen naar morele waarden, (christen-)plicht of ►

Aankomst van de derde groep Hongaarse vluchtelingen, 25 november 1956. Foto: Wim van Rossem, Anefo. Nationaal Archief.
Linkerpagina: Koningin Juliana ontvangt Hongaarse vluchtelingen op Paleis Soestdijk, 27 november 1956. Foto: Joop van Bilsen, Anefo. Nationaal Archief.

- 2 www.delpher.nl.
- 3 publiek.collecties.hetutrechtsarchief.nl/zoeken.php.
- 4 lab.kb.nl/tool/news-paper-ngram-viewer.
- 5 www.staten-generaaldigitaal.nl.
- 6 search.political-mashup.nl.

kwetsbaarheid. Een gangbaar frame wordt ook gevormd door verwijzingen naar de wet (een legalistisch frame) of naar de geopolitieke situatie (in het voorbeeld van de Hongaarse vluchtelingen is dat de Koude Oorlog). Frame-analyse richt zich op problematisering: wie of wat is precies het probleem, en is het 'ons' probleem (van Nederland, van het vrije Westen)? Als het 'ons' probleem is, moeten 'wij' een oplossing bieden. Een interventie (hulp of het toelaten van vluchtelingen bijvoorbeeld) wordt gelegitimeerd door te verwijzen naar wetten of verdragen zoals het Vluchtelingenverdrag, dat door Nederland is ondertekend. De pers kan de berichtgeving sensationeel maken door namen en ontroerende details te noemen. Teksten over migratie staan gewoonlijk bol van de metaforen. Over migranten wordt gesproken alsof het planten zijn, die door hun migratie ontworteld zijn geraakt, die verplant zijn en in hun nieuwe land wortel moeten schieten. Oorlogstaal is ook gangbaar: er is een invasie van migranten, die het land binnendringen en het zullen overnemen, en waartegen de samenleving zich moet wapenen. Het meest gangbaar is echter 'watertaal': er wordt gesproken over migratiestromen en migratiegolven, die het land overspoelen en waartegen dammen en dijken moeten worden opgeworpen. De watermetafoor is een sterke metafoor omdat het oncontroleerbaarheid impliceert: een overstroming is een bedreiging en een vloed is moeilijk te stoppen. Na de tsunami of zondvloed blijft het land in chaos achter.

Onderzoek in Delpher

In *Delpher*, ontwikkeld door de Koninklijke Bibliotheek, zitten nu 1,3 miljoen kranten, die bewaard worden in bibliotheken en archieven.² Het zijn kranten uit Nederland, Nederlands-Indië, de Antillen, Amerika (vooral Nederlandstalige kranten) en Suriname, gepubliceerd tussen 1618 tot 1995. Het bestand, dat in 2013 online kwam, omvat vijftien procent van alle kranten die ooit in Nederland zijn gepubliceerd, dus nog geenszins alle Nederlandse kranten. Buiten *Delpher* om zijn er ook andere gedigitaliseerde krantenbestanden.

Zo is bijvoorbeeld het *Utrechts Nieuwsblad* voor de jaren 1893-1967 wel gedigitaliseerd en doorzoekbaar, maar niet via *Delpher*.³

Kort na het begin van de Hongaarse Opstand verschenen er zo'n drieduizend artikelen over die opstand in de (gedigitaliseerde) Nederlandse landelijke kranten. Zo'n zesduizend artikelen gingen over Hongaarse vluchtelingen. *Delpher* biedt de aanvullende mogelijkheid om data te vangen in een grafiek.⁴ Daarnaast is het mogelijk om de analyse van de framing door de kranten te vergelijken met de framing in de debatten in de Tweede Kamer.⁵ Ook daarbij is het mogelijk om een grafische weergave toe te voegen.⁶ In 1956 en 1957 werd in totaal in zo'n tweehonderd Kamerdebatten gesproken over de Hongaarse Opstand en de Hongaarse vluchtelingen, merendeels door leden van de KVP en PvdA, die samen 99 van de 150 zetels in de Kamer hadden en de regering vormden.

De Hongaarse Opstand

De Hongaarse Opstand viel samen met de Suez-crisis en daarmee was 1956 een van de belangrijkste jaren in de Koude Oorlog. De Hongaren kwamen in opstand op 24 oktober; reeds op 4 november vielen Sovjetroepen Hongarije binnen en maakten zo een einde aan de opstand. 2700 mensen werden gedood en 200.000 mensen vluchtten de Oostenrijkse grens over. Nederland liet 3200 Hongaarse vluchtelingen toe.

De Hongaarse vluchtelingen waren welkom, want ze bewezen het gelijk van het kapitalisme en het ongelijk van het communisme. De mensen die het 'arbeidersparadijs' ontvluchtten waren belangrijk in de koudeoorlogspropaganda. In de krantenberichten over de Hongaarse vluchtelingen werd sterk de nadruk gelegd op de traditionele gastvrijheid van Nederland, dat in het verleden Hugenoten en Joden had opgevangen. Nederland was een klein en dapper land dat opkwam voor de slachtoffers van het communisme. Kranten schreven over het aanvankelijke succes van de opstandelingen, de brute interventie van de Sovjet-Unie en over de wanhopige oproepen om

Een grafische weergave van zoekresultaten in *Delpher*.

hulp aan het vrije Westen in het Italiaans, Duits, Frans en Engels via de kortegolfzenders. Het warme welkom voor de Hongaarse vluchtelingen werd gevoed door schuldgevoelens: het Westen was de opstandelingen niet te hulp gekomen, terwijl in Hongarije de uitzendingen van *Radio Free Europe* en *The Voice of America* wel die verwachting hadden gewekt. De Hongaarse Opstand was een schoolvoorbeeld van een mediaoorlog, met de kranten en de radio in een hoofdrol.

Nederlandse kranten – met uitzondering van het communistische dagblad *De Waarheid* – schreven veelvuldig over vluchtende vrouwen en kinderen. *De Telegraaf* schreef over tienduizenden vluchtelingen die te voet door de velden en bossen over de Oostenrijks-Hongaarse grens heen stroomden. Kinderen werden megedragen op de rug of in een wasmand tussen vader en moeder in. Moeders die hun kinderen in de drukte waren kwijtgeraakt, schreeuwden van wanhoop en weigerden de grens over te steken totdat ze zeker wisten dat hun kinderen veilig waren, meldde de PvdA-krant *Het Vrije Volk*. Opeens kwam er niemand meer de grens over. De Sovjets hadden de vluchtweg afgesneden. Een laatste eenzame fietser wist de grens nog te bereiken, aangemoedigd door journalisten, en toen werd het ijsig stil.

‘Er waren geen vrouwen en kinderen, er waren geen gewonden die moesten worden afgevoerd door de gereedstaande ambulances.

Dat was niet wat de journalisten en de wachtende menigte verwachtten’

De kranten schreven over kinderen die de grens over waren gekomen met kartonnen bordjes om hun nek waarop stond ‘help hen, wij vechten door’. ‘Hoe desperaat moest een moeder zijn om haar kind zo weg te sturen?’ schreef de katholieke krant *De Tijd*. Nederlanders boden aan Hongaarse weesjes te adopteren. De dramatische berichtgeving had effect: Nederland stuurde reiswiegjes, luiers en babykleding mee met de eerste trein die vluchtelingen moest ophalen uit de Oostenrijkse kampen. Honderden mensen stonden aan de achterzijde van Utrecht Centraal toen de eerste trein met vluchtelingen aankwam. De tweede trein werd op alle stations op de route door Nederland tot stilstand gedwongen door mensenmassa’s op de perrons die door de treinraampjes sigaretten en chocolade aanreikten. Toen de tweede trein in Utrecht aankwam stonden duizenden mensen urenlang te wachten aan de Jaarbeurszijde van het station, in de stromende regen. In Amsterdam was er een grote demonstratie tegen het commu-

nisme en voor toelating van meer vluchtelingen. De talloze journalisten op het perron zagen de lange eerste trein – met vijf uur vertraging – het station van Utrecht binnenrollen. Hij was gevuld met jonge mannen. Er waren geen vrouwen en kinderen, er waren geen gewonden die moesten worden afgevoerd door de gereedstaande ambulances. Dat was niet wat de journalisten en de wachtende menigte verwachtten. In de Jaarbeurs – waar de vluchtelingen werden opgevangen – gingen de journalisten op zoek naar helden. Drie Hongaren in besmeurde en kapotte kleding vertelden dat de Russen hen hadden gevraagd waar het Suezkanaal was; de Russen waren dom en wreed. De Hongaren hadden gezien hoe ze een levende baby vilden. Een veertienjarige jongen, die gewond was aan zijn hand, zat op zijn bed en huilde. Hij had met molotovcocktails gevochten tegen Russische tanks. Het was een magere oogst van heldenverhalen die de kranten konden presenteren. De afwezigheid van vrouwen en kinderen onder de vluchtelingen – waar de kranten in hun eerdere berichtgeving zoveel nadruk op hadden gelegd – leidde tot kritiek: waren de vrouwen en kinderen opzettelijk door Nederlandse hulpverleners in de kampen achtergelaten? De overheidsdienaren verweerden zich in de krant: het waren jonge mannen die tegen de Sovjettanks hadden gevochten. Zij liepen het meeste gevaar en zij konden de moeilijke vlucht het gemakkelijkst aan. Overigens was er wel degelijk sprake geweest van selectie in de kampen. Nederlandse werkgevers (vooral in de mijnen en de staalindustrie, waar ernstige tekorten aan arbeidskrachten waren) reisden met ambtenaren naar kampen in Oostenrijk om daar vluchtelingen te selecteren die als ►

De Hongaren worden opgevangen in de Jaarbeurs in Utrecht. Foto: Joop van Bilsen, Anefo. Nationaal Archief.

mijnwerkers en staalarbeiders konden werken. De kranten waren weinig geïnteresseerd in deze selectie onder mannen en veel meer in het (vermeende) achterlaten van vrouwen en kinderen. De overheid wilde het beeld graag corrigeren door wat vrouwen en kinderen toe te laten, maar er waren simpelweg niet genoeg mensen die beantwoordden aan het beeld dat de journalisten eerder hadden geschetst, en waarmee ze de steun van de bevolking hadden opgeroepen. Opvallend was ook waarover de kranten niet schreven: woningnood was is deze periode volksvijand nummer een. Het onderwerp stond op de hoogste plaats in alle politieke partijprogramma's. Woningnood en overbevolking – met tien miljoen inwoners werd Nederland als vol beschouwd – waren redenen geweest voor de overheid om pogingen te doen repatrianten uit Nederlands-Indië te weren en de emigratie van Nederlanders naar Australië en Canada actief te bevorderen en te subsidiëren. De kranten schreven niet over de woningnood wanneer het over de Hongaarse vluchtelingen ging.

Retoriek

Nederland had volgens de kranten een historische plicht en een christenplicht om de Hongaarse vluchtelingen op te vangen. Drie mobiele kapellen – gezegend door de paus – werden naar Hongarije gestuurd om de vluchtelingen bijstand te verlenen. Ambtenaren en werkgevers selec-

teerden de vluchtelingen op bruikbaarheid en gebruikten dus een kosten-baten-frame. De kranten namen dat echter niet over en verwezen er ook nauwelijks naar. De baat van een ruimhartige toelating zat in de krantenberichten vooral in de koudeoorlogsretoriek. De vlucht van de Hongaren was volgens de kranten, met uitzondering van *De Waarheid*, wel degelijk ons probleem. 'Zij' hadden gevochten en waren gestorven voor 'onze' vrijheid. 'Wij' hadden 'hen' in de steek gelaten en daarmee waren wij verplicht een oplossing te bieden voor het vluchtelingenvraagstuk. Er werd – zij het niet bijzonder uitgebreid – ook verwezen naar het Vluchtelingenverdrag, dat Nederland en andere landen een verplichting oplegde. Het was niet het sterkste argument. De kranten schreven sensationele verhalen over individuele vluchtelingen – de gewonde jongen op zijn bed – maar de verhalen waren minder heroïsch dan de journalisten aanvankelijk hoopten. Watertaal, waarbij de Hongaren de Oostenrijkse grens overspoelden, was gebruikelijk, maar de metafoor werd niet dreigend gebruikt. De zieligheidsretoriek, met een nadruk op vrouwen en kinderen, in combinatie met het heroïsche verhaal leidde tot Nederlandse steun voor de Hongaarse vluchtelingen. De framing door de kranten had dus wel degelijk effect. Het effect verdween, toen de Hongaarse vluchtelingen niet aan het geschetste beeld bleken te voldoen en de overheid weinig kon doen om dat beeld door beleid te corrigeren. ■

Soldaten in Arnhem houden een 'snert-actie' waarbij de opbrengst naar de Hongaarse vluchtelingen gaat, 31 januari 1957. Foto: Wim van Rossem, Anefo. Nationaal Archief.